DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-76
УДК 343.322

Н. В. Нетеса, кандидат юридичних наук, вчений секретар Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ ОСВІТИ КРАЇНИ-АГРЕСОРА ЯК ФОРМА КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНОГО ОСВІТЯНСЬКОГО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Постановка проблеми. Однією з невід'ємних складових повномасштабної військової агресії рф проти України є інформаційна війна, що має серед своїх першочергових завдань ураження національної свідомості українців шляхом формування викривленої оцінки реальних подій (починаючи ще з 2014 року), виправдовування збройної агресії шляхом навіювання думки про звільнення рф територій від злочинної української влади та звинувачення Збройних Сил України у руйнуванні як окремих об'єктів цивільної інфраструктури, так і цілих населених пунктів України. Особливо потужному інформаційному впливу піддається населення окупованих територій і насамперед представники освітянської сфери, що цілком закономірно, адже професія вчителя відіграє, мабуть, одну з визначальніших ролей у формуванні особистості, підтвердженням чому є закріплення в національних державних стандартах освіти таких завдань освітньої галузі, як формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурної спадщини тощо[1]. Недаремно давньогрецький філософ Сократ казав, що «всі професії у світі від людей, і тільки три – навчати, лікувати і судити – від бога». Розуміння цієї важливої місії освітян у збереженні української державності зумовило визначення складовою доктрини геноциду щодо України «перевиховання населення шляхом впровадження цензури, репресій та придушення проукраїнських державницьких позицій в освіті та культурі, вилучення навчальних матеріалів і заборони усіх навчальних програм, які мають українській зміст тощо»[2]. Саме тому, з одного боку, освітяни першими зазнали тиску окупантів, а, з другого, саме на них окупаційна влада покладає великі сподівання у реалізації геноцидних планів.

За таких умов значної актуальності набуває питання щодо кримінально-правової оцінки діяльності працівників освіти на окупованих територіях, де відбувається перехід на стандарти освіти держави-агресора. Це питання отримало широкий громадський резонанс – від виправдовування виконання освітянами своїх професійних обов'язків до різкого засудження такої співпраці з окупаційною владою і визнання її колабораціонізмом. Слід зазначити, що станом на листопад 2022 р. зафіксовано понад 170 кримінальних проваджень, щодо яких слідчими підрозділами СБУ розпочате досудове розслідування за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111[1] КК України. При цьому переважну частину цих кримінальних проваджень розпочато за фактами добровільного зайняття громадянами України посад у створених окупаційною владою на окупованих територіях так званих «закладах освіти» та впровадження у них стандартів освіти держави-агресора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема колаборційної діяльності неодноразово ставала предметом обговорення у наукових колах

[1] Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. №898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898–2020-%D0%BF#Text. (дата звернення: 10.10.2022)

[2] 'Освітяни на тимчасово окупованих територіях потребують підтримки держави' (Освітній омбудсмен України) <https://eo.gov.ua/osvitiany-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-potrebuiut-pidtrymky-derzhavy/2022/04/06/> (дата звернення: 10.10.2022)

ще до криміналізації цього виду суспільно небезпечної поведінки і здебільшого розглядалася у контексті співвідношення з державною зрадою. На цьому етапі наукової розвідки значний внесок у розробку питань колабораціонізму з позиції його перспективної кримінально-правової регламентації зробили О. В. Головкін, О. Ю. Ілларіонов, В. Н. Кубальський, Є. О. Письменський, М. А. Рубащенко, С. К. Сергієвський, І. Р. Сказко, А. В. Шайкан, В. О. Шайкан та ін. Після ж доповнення КК України статтею 111[1] увага науковців-криміналістів до цієї проблематики істотно підвищилася, а в більшості публікацій надавався аналіз законодавчих новел на рівні наукового-практичного коментування. Зокрема, окрім вже вказаних авторів, аналізу положень ст. 111[1] КК присвячені наукові праці М. С. Бондаренка, О. О. Кравчука, В. В. Кузнецова, М. В. Сийплокі, Н. О. Симоненок, М. І. Хавронюка, Н. В. Шульженко та ін. Що ж стосується дослідження питань так званого освітянського колабораціонізму, кримінальна відповідальність за який передбачена в ч. 3 ст. 111[1] КК, то вони на теперішній час не отримали належної наукової розробки, що значно ускладнює практику застосування цієї норми, особливо в частині такої форми вчинення колабораційної діяльності, як впровадження стандартів освіти країни-агресора у закладах освіти.

Метою статті є науково-правова оцінка законодавчих положень щодо впровадження стандартів освіти країни-агресора як форми освітянського колабораціонізму, встановлення оптимального обсягу тлумачення ознак цього кримінального правопорушення з акцентом на необхідність чіткого визначення його суб'єкта та на підставі цього формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення приписів ч. 3 ст. 111[1] КК.

Виклад основного матеріалу. Проблема колабораційної діяльності на сьогодні є однією з найбільш актуальних та складних, адже вона лежить у площині пошуку балансу між приватними та публічними інтересами, а також забезпечення в кримінальному праві принципу справедливості та пропорційності. Ще до запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у наукових колах точилися жваві дискусії з приводу того, чи варто вважати колаборантами осіб, що надають освітні послуги. Так, на думку О. Ю. Ілларіонова, викладачі вищої школи, працівники шкільних та дошкільних закладів мають підлягати відповідальності за колабораціонізм[1]. Загалом підтримував думку про необхідність оцінки поведінки осіб, які виконують освітні функції на окупованій території, як колабораційної діяльності й Є. О. Письменський, але із застереженням, що така діяльність може визначатися як прояв малозначного колабораціонізму або ж визнаватися обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння[2][1]. Протилежну позицію обстоювали, наприклад, О. В. Головкін та І. Р. Сказко, на думку яких, особи, які працюють у сфері освіти на окупованій території, не повинні підлягати ніякій відповідальності[3]. Здавалося б, ця дискусія мала б втратити свою актуальність у зв'язку з ухваленням 3 березня 2022 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)»[4], згідно з яким КК України було доповнено ст. 111[1], яка містить окрему частину 3, що передбачає кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність саме у сфері надання освітніх послуг. Проте недосконалість законодавчої техніки та порушення принципу правової визначеності під час формулювання її приписів породили нові питання, які спробуємо розв'язати у цій статті.

Зазначимо, що чинна редакція ч. 3 ст. 111[1] КК передбачає кримінальну відповідальність за дві можливі форми освітянського колабораціонізму: 1) здійснення у закладах освіти пропаганди з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України; 2) впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Якщо щодо першої з указаних форм колабораційної діяльності все більш менш зрозуміло – підлягати кримінальній відповідальності може будь-який викладач будь-якого предмета, якщо таке викладання поєднане з проросійською пропагандою, і тут істотних труднощів

[1] Ілларіонов О. 'Суспільний запит на заборону колабораціонізму' (2017) 13(1133) Юридичний вісник України 4

[2] Письменський Є. О. *Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис* (Сєвєродонецьк, 2020) 93–94

[3] Головкін О., Сказко І. 'Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти' (2017) 78 Держава і право. Серія: Юридичні науки 245

[4] Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Закон України від 03 березня 2022 р. №2108-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108–20#Text (дата звернення: 15.09.2022)

з визначенням суб'єкта кримінального правопорушення не виникає, оскільки пропаганда не передбачає якихось функціональних особливостей під час здійснення викладачами своїх професійних обов'язків, то щодо впровадження стандартів освіти держави-агресора такої ясності, на жаль, немає, адже тлумачення приписів чинної редакції ч. 3 ст. 111[1] КК не дає однозначної відповіді на запитання: «Хто підлягає кримінальній відповідальності за колабораційну діяльність у такій формі діяння?»

Вбачається, що розв'язати це складне питання можливо лише шляхом визначення адекватного обсягу тлумачення ознак кримінального правопорушення у розглядуваній формі колабораційної діяльності, що передбачає не лише слідування букві закону, а й духу верховенства права і насамперед таким його принципам, як принцип справедливості та пропорційності. Річ у тому, що формально буквальне тлумачення її приписів може підштовхнути до висновку, що викладення педагогічними працівниками навчальних дисциплін за програмами, що відповідають стандартам держави-агресора, незалежно від того, чи є така діяльність добровільною, вже є проявом кримінально караного колабораціонізму[1]. І дійсно, на перший погляд, підстави для цього є, адже широке розуміння терміносполучення «впровадження стандартів освіти» охоплює увесь багатоетапний процес відмови в закладах освіти на окупованих територіях від українських стандартів освіти та перехід (одночасно чи поступово) на стандарти освіти країни-агресора, що включає всі стадії – від планування й розробки стандарту до його реалізації і складання освітніх програм та навчальних планів відповідно до нього з визначенням вимог до змісту навчання, обсягів навчального навантаження та інших складових навчання. Тобто фактично йдеться про вчинення будь-яких дій, пов'язаних із забезпеченням навчання на всіх рівнях освіти відповідно до встановлених на кожному рівні стандартів освіти, що розроблені державою-агресором. А оскільки професійна діяльність будь-якого педагогічного працівника має своєю складовою не лише власне викладання навчальної дисципліни, а й навчально-методичну роботу, то фактично кожен викладач, вчитель та вихователь в силу своїх професійних обов'язків автоматично стає учасником процесу впровадження стандарту освіти, а отже, потрапляє під дію норми, передбаченої ч. 3 ст. 111[1] КК. Звісно, що з таким підходом погодитися не можна, адже він суперечить одному з визначальних положень доктрини кримінального права, відповідно до якого виконання будь-якою особою своїх професійних (*а не службових*) функцій само по собі не може мати наслідком кримінальну відповідальність, якщо у вчиненому нею діянні не міститься склад іншого кримінального правопорушення. До речі, у науковій літературі навіть висловлюється пропозиція виключити з ч. 3 ст. 111[1] КК таку форму колабораційної діяльності, як «дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти країни-агресора у закладах освіти» через те, що вона може розширено тлумачитися судовою практикою, що призведе або до вибіркового правосуддя, або до незастосування цієї форми вчинення кримінального правопорушення взагалі[2]. І хоча ми не погоджуємося із таким кардинальним способом розв'язання ситуації, що виникла, адже вважаємо, що сприяння впровадженню освітніх стандартів держави-агресора у закладах освіти на окупованих українських територіях, по-перше, є достатньо поширеним, а по-друге, має достатній ступінь суспільної небезпечності, бо на заміну дисциплінам, визначеним державними стандартами України, окупанти намагаються запровадити дисципліни, які пропагують агресію та ненависть до нашої країни, заподіюючи істотної шкоди інтересам національної безпеки України, втім це зайвий раз вказує на наявність очевидної вади чинного законодавства про кримінальну відповідальність, яка до моменту її усунення законодавцем має вирішуватися на правозастосовному рівні шляхом обрання оптимального способу тлумачення вживаної у законодавчих приписах термінології.

На наш погляд, це один із тих небагатьох випадків, коли закон про кримінальну відповідальність має підлягати обмежувальному тлумаченню, а термін «впровадження» має розумітися не як процес, що включає всі стадії переходу на стандарти освіти країни-агресора (від планування й роз-

[1] Хавронюк М. 'Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу'(Ракурс, 20 квітня 2022 р.). <https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html> (дата звернення: 15.09.2022); 'Колаборанти в освіті: хто це й що загрожує за співпрацю з ворогом' (НУШ, 5 жовтня 2022 р.) < https://nus.org.ua/articles/kolaboranty-v-osviti-hto-tse-j-shho-zagrozhuye-za-spivpratsyu-z-vorogom/> (дата звернення: 15.09.2022)

[2] Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. 'Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення' (2022) 70 (1) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 387, 385

робки стандарту до його реалізації та складання освітніх програм та навчальних планів), а як організаційно-розпорядче рішення відповідної службової особи (зокрема, службової особи закладу освіти) про перехід на нього. Протилежне, за справедливим твердженням Є. О. Письменського, може мати наслідком соціальну стигматизацію з подальшою невиправданою дискримінацією певної категорії осіб за ознакою перебування та проживання на окупованій території[1] та ознакою професійної діяльності (у нашому випадку – викладачів), що призводить до автоматичного визнання їх колаборантами (або ж асоціації з ними), що є неприпустимим. До того ж, не слід забувати й про те, що надання освітніх послуг є однією з необхідних умов забезпечення нормальної життєдіяльності цивільного населення, і насамперед на окупованих територіях, де до звільнення цих територій Україною важливо не допустити суцільної неосвіченості майбутніх поколінь з їх подальшою дискримінацією.

Отже, розглядувана проблема лежить у площині правильного визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111[1] КК, в частині, що стосується впровадження стандартів освіти держави-агресора. Не викликає сумнівів, що суб'єкт цього кримінального правопорушення – спеціальний, причому ознаки такого суб'єкта є комплексними, що утворюються за рахунок багаторівневості. Так, перший рівень ознак – це наявність в особи громадянства України, яке автоматично не припиняється навіть тоді, коли особа отримує паспорт громадянина держави-окупанта. Другий рівень ознак, що характеризують суб'єкта освітянського колабораціонізму, – це проживання або перебування особи на окупованій території на законних підставах. Третій рівень стосується роду професійної діяльності, в даному випадку – діяльності, пов'язаної з наданням освітніх послуг. І, на решті, четвертий рівень – це власне характер функцій, які особа виконує відповідно до займаної посади. На наш погляд, це лише службові особи, що наділені організаційно-розпорядчими функціями. До них насамперед належать працівники незаконних органів влади в сфері освіти, а також службові особи закладів освіти, які виконують організаційно-розпорядчі функції (наприклад, завідувачі дошкільних навчальних закладів, директори та завучі шкіл, ректори та проректори внз та ін.), тобто ті, від кого безпосередньо залежить забезпечення навчання відповідно до вимог стандартів освіти країни-агресора. Щодо інших, так би мовити, пересічних педагогічних працівників, то не виключаючи можливість їх активної ініціативної участі у процесі впровадження стандартів освіти, вони можуть нести кримінальну відповідальність за колаборацію у розглядуваній формі лише як підбурювачі або пособники за правилами кваліфікації співучасті загального суб'єкта у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, звісно за наявності всіх необхідних до того ознак співучасті.

Викладене дає підстави для однозначного висновку, що з позиції адекватного обсягу тлумачення приписів ч. 3 ст. 111[1] КК впровадженням стандартів освіти країни-агресора на окупованих територіях не повинно охоплюватися безпосереднє виконання педагогічними працівниками своїх професійних функцій з власне викладання навчальних предметів на основі вже впроваджених стандартів, а самі вони за таких обставин не мають визнаватися суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111[1] КК України, у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора.

Висновки. Незважаючи на відсутність у чинній редакції ч. 3 ст. 111[1] КК конкретизації суб'єкта кримінального правопорушення у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти шляхом вказівки на службову особу, яка виконує організаційно-розпорядчі функції, саме запропонований підхід до тлумачення змісту цієї норми є таким, що найбільш відповідає засадам доктрини кримінального права, дозволяє уникнути невиправданої соціальної стигматизації, що будь-який педагогічний працівник на окупованій території є колаборантом, і відповідно не дозволяє припустити надмірності кримінально-правової репресії та забезпечує необхідний баланс між приватними та публічними інтересами. При цьому безпосереднє викладання вчителями (викладачами) предметів на основі вже впроваджених стандартів країни-агресора на окупованих територіях не має визнаватися таким, що утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111[1] КК України, у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора. Це однак не виключає потреби в забезпеченні на правозастосовному рівні того, щоб кожен випадок піддавався індивідуальній

[1] Письменський Є. О. *Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис* (Сєвєродонецьк, 2020) 79

оцінці на предмет відсутності в діяннях осіб, що надають освітні послуги, під час викладання ними навчальних предметів ознак іншої закріпленої в ч. 3 аналізованої статті форми освітянського колабораціонізму – пропаганди з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а за певних обставин – й ознак державної зради. На законодавчому ж рівні необхідно якомога скоріше внести зміни, передбачивши щодо впровадження стандартів освіти країни-агресора вказівку на вчинення цього діяння службовою особою, яка виконує організаційно-розпорядчі функції.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist): Zakon Ukrainy vid 03 bereznia 2022 r. № 2108-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108–20#Text (in Ukrainian)
2. Pro deiaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity : postanova KMU vid 30 veresnia 2020 r. № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898–2020-%D0%BF#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Pysmenskyi Ye. O. *Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshche v suchasnii Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty): nauk. narys* [Collaboration as a socio-political phenomenon in modern Ukraine (criminal and law aspects)] (Sievierodonetsk, 2020) 121 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Holovkin O., Skazko I. 'Kolaboratsionizm v Ukraini: dyskusiini aspekty' [Collaborationism in Ukraine: controversial aspects] (2017) 78 Derzhava i pravo. Seriia: Yurydychni nauky. 235–247 (in Ukrainian)
3. Illarionov O. 'Suspilnyi zapyt na zaboronu kolaboratsionizmu' [Public request to ban collaborationism] (2017) 13(1133) Yurydychnyi visnyk Ukrainy 4 (in Ukrainian)
4. Kuznetsov V. V., Syiploki M. V. 'Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist yak novyi vyklyk sohodennia' [Criminal liability for collaboration as a new challenge of today] (2022) 70(1) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo» 381–388 (in Ukrainian)
5. Khavroniuk M. 'Kolaboranty z tochky zoru Kryminalnoho kodeksu' [Collaborators in terms of the Criminal Code] (Rakurs, 20 kvitnia 2022 r.) < https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html≥ (in Ukrainian)

Websites

6. 'Kolaboranty v osviti: khto tse y shcho zahrozhuie za spivpratsiu z vorohom' (NUSh, 5 zhovtnia 2022 r.) [Collaborators in education: who is and what is threatening for cooperation with the enemy / NUSH (October 5 2022)] <https://nus.org.ua/articles/kolaboranty-v-osviti-hto-tse-j-shho-zagrozhuye-za-spivpratsyu-z-vorogom/≥(in Ukrainian)
7. 'Osvitiany na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh potrebuiut pidtrymky derzhavy' [Educators in the temporarily occupied territories need state support] <https://eo.gov.ua/osvitiany-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-potrebuiut-pidtrymky-derzhavy/2022/04/06/> (in Ukrainian)

Нетеса Н. В.

Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування

У статті надається науково-правова оцінка законодавчим положенням, що стосуються такої форми освітянського колабораціонізму, як «впровадження стандартів освіти країни-агресора». Констатується, що норма, закріплена в ч. 3 ст. 111[1] КК, через відсутність чіткого опису ознак кримінального правопорушення у формі, що аналізується, містить серйозні вади, які на теперішній час доводиться усувати на правозастосовному рівні шляхом визначення оптимального обсягу тлумачення ознак цього кримінального правопорушення. Обґрунтовується, що у даному разі термін «впровадження» має розумітися не як процес, що включає всі стадії переходу на стандарти освіти країни-агресора, а як організаційно-розпорядче рішення відповідної службової особи про

перехід на нього. Робиться висновок, що здійснення педагогічними працівниками своїх професійних (а не службових) функцій щодо викладання навчальних дисциплін на основі вже впроваджених стандартів освіти не утворює об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у розглядуваній формі колаборційної діяльності. При цьому наводиться авторське бачення комплексу ознак, що характеризують суб'єкта даного кримінального правопорушення. На підставі цього висловлюється пропозиція безпосередньо в диспозиції ч. 3 ст. 111[1] КК передбачити вказівку на вчинення діяння у формі впровадження стандартів освіти країни-агресора саме службовою особою, яка виконує організаційно-розпорядчі функції.

Ключові слова: *колаборційна діяльність, освітянський колабораціонізм, впровадження стандартів освіти, службова особа, організаційно-розпорядчі функції.*

Netesa N. V.

Implementation of education standards of the aggressor country as a form of criminally illegal educational collaboration: problematic aspects of interpretation and law enforcement

The article provides a scientific and legal assessment of legislative provisions relating to such a form of educational collaboration as «implementation of education standards of the aggressor country». It is noted that the norm established in Part 3 of Art. 111[1] of the Criminal Code, due to the lack of a clear description of the signs of a criminal offense in the form under analysis, contains serious defects that currently have to be eliminated at the law enforcement level by determining the optimal scope of interpretation of the signs of this criminal offense. It is justified that in this case the term «implementation» should be understood not as a process that includes all stages of switching to the education standards of the aggressor country, but as an organizational and administrative decision of the relevant official to switch to it. It is concluded that the performance by pedagogical workers of their professional (and not official) functions regarding the teaching of academic disciplines based on already implemented education standards does not form an objective aspect of the corpus delicti of the criminal offense in the considered form of collaborative activity. At the same time, the author's vision of the set of features characterizing the subject of this criminal offense is presented. On the basis of this, the proposal is expressed directly in the disposition of Part 3 of Art. 111[1] of the Criminal Code to provide for an indication of commitment an act in the form of implementing the education standards of the aggressor country by an official who performs organizational and administrative functions.

Key words: *collaborative activity, educational collaboration, implementation of education standards, official, organizational and administrative functions.*

Стаття надійшла до редакції:15.10.2022 р.
Прийнята до друку: 5.11.2022 р.